

نقش زکات در توازن اجتماعی و رشد اقتصادی ایران با استفاده از مدل

تصادفی زکات طی سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۹۶

محمد مهدی عسکری*

احمد محمدی پور**

چکیده

در این مقاله با استفاده از داده‌های مربوط به دهک‌های هزینه‌ای ایران و سالنامه آماری کشاورزی به بررسی اثر زکات در توازن اجتماعی در اقتصاد ایران پرداخته شده است. به همین منظور براساس دلالت‌های روایات دو فرض برای پرداخت زکات در نظر گرفته شده است: اول) پرداخت زکات تا رفع فقر؛ دوم) پرداخت زکات تا رفاه مطلوب.

برای این منظور ظرفیت زکات برای دو حالت انحصار در موارد ۹ گانه و تعمیم موارد زکات محاسبه گردید و روشن شد که در حالت انحصار میزان زکات بالقوه در اقتصاد ایران در مقایسه با حجم فقر ناچیز بوده و نمی‌تواند اثر مهمی داشته باشد. اما در نظریه تعمیم، زکات نه تنها ظرفیت ریشه کن کردن فقر را دارد بلکه می‌تواند نقش مؤثری را نیز در تأمین رفاه مطلوب داشته باشد. همچنین مشخص شد که تورم در اقتصاد ایران منجر به افزایش شکاف درآمدهای زکات و حجم فقر می‌شود.

با محاسبه پارامترهای مدل از داده‌های اقتصاد ایران مشخص شد که اولاً فاصله طبقاتی در اقتصاد ایران زیاد است و با احتساب فروض مدل امکان ایجاد توازن اجتماعی در اقتصاد ایران بدون اصلاح ساختار ثروت گروه زکات دهنده وجود ندارد. این به خوبی تأکید می‌کند که راهکار زکات برای نظام اقتصادی اسلام است و در جامعه‌ای که روابط بین پدیده‌ها براساس نظام‌های اقتصادی مختلف تعریف شده است زکات کارایی اصلی خود را نخواهد داشت.

واژگان کلیدی: زکات، مدل تصادفی، توازن اجتماعی، رفع فقر، اقتصاد ایران.

طبقه‌بندی JEL: C02, P36, H21.

---

* دانشیار، عضو هیئت علمی، دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)
m.mahdi.askari@gmail.com

** دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه تهران
a.mohammadipour73@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۳/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱/۱۹

۱. مقدمه

با بررسی مصارف زکات این نکته آشکار می‌شود که عمده کاربرد زکات برای رفع فقر است. براساس آیات و روایات، خداوند متعال زکات را به‌طور عمده برای رفع فقر و تأمین حداقل‌های معیشتی خانوار نیازمند وضع کرده و ضرورت دارد بخش عظیمی از این درآمدها بین فقرا تقسیم شود (شعبانی و کاشیان، ۱۳۹۲، ص ۴) در روایات نیز اشاره شده است که اگر زکات پرداخت شود، فقر نیز از بین می‌رود. به علاوه براساس گزارش‌های تاریخی و روایات در دورانی از حکومت اسلامی در برخی مناطق با توجه به سطح مناسب زندگی مردم و نبود فقر، زکات‌های جمع‌آوری شده به مناطق دیگر انتقال داده شده است.

طبق آمارها، درآمد بالقوه زکات به‌ویژه براساس فتوای انحصار اموال مشمول در موارد نه‌گانه بسیار کمتر از آن است که بتواند برای رفع فقر در اقتصاد ایران کفایت کند؛ زیرا اولاً اموال مشمول در جوامع صنعتی امروز به‌گونه‌ای تغییر کرده که نصاب زکات آنها کمتر شده است و ثانیاً حجم فقر موجود در جوامع امروزی با توجه مناسبات و روابط پیچیده و جدید جوامع افزایش یافته است که به‌طور عمده ناشی از یک نظام غیر الهی است. بنابراین، بین حجم پایین درآمدهای زکات برای رفع فقر و حکمتی که برای وضع زکات در روایات به آن اشاره شده است، تعارض وجود دارد.

با وجود این، خلأ یک تبیین و بررسی ریاضی در مورد زکات و نقش آن در رفع فقر ایران احساس می‌شود. طبیعی است که استفاده از روش‌های کمی در نظریه‌پردازی ممکن است آنچنان مورد فایده قرار نگیرد؛ اما روش‌های کمی می‌تواند اولاً یک قدرت تبیین و تحلیل مناسب برای نظریه‌های اقتصاد اسلامی ایجاد کند و ثانیاً در تبدیل نظریه‌های اقتصاد اسلامی به سیاست و عملیاتی شدن آن نقش بسزایی ایفا کند. این پژوهش می‌کوشد با استفاده از مدل‌سازی ریاضی و داده‌های مرتبط با اقتصاد ایران به بررسی این مسئله بپردازد که آیا اساساً امکان رفع فقر با توجه به ظرفیت زکات در اقتصاد ایران وجود دارد؟

۲. ادبیات موضوع

۲-۱. مبانی نظری زکات

۲-۱-۱. تعریف زکات

زکات از ریشه لغوی «زک و» دلالت بر رشد و نمو و زیاد شدن دارد (ابن فارس، معجم مقاییس اللغة). خلیل بن احمد درباره معنای لغوی زکات می‌نویسد: «زکات مال به معنای پاک کردن آن است و جمله «زکا الزرع یزکو زکاء» به معنای رشد کردن کشتزار و محصولات است» (فراهیدی، کتاب العین). راغب اصفهانی اصل زکات را به معنای رشدی می‌داند که از برکت خداوند به دست

آمده (راغب اصفهانی، المفردات) و علامه طباطبایی معنای لغوی زکات را تطهیر ذکر می‌کند (طباطبایی، المیزان، ج ۱۵، ص ۹؛ ترجمه المیزان، ج ۱۵، ص ۱۲).

زکات از واجبات مالی در دین اسلام است که براساس آن، مسلمانان باید مقدار معینی از ۹ قلم کالا برای مصرف در زندگی فقرا و دیگر امور عمومی اجتماعی بپردازند. این ۹ کالا عبارت‌اند از: نقدین (طلا و نقره)؛ انعام ثلاثه (گاو، گوسفند و شتر) و غلات اربعه (گندم، جو، کشمش و خرما). مقدار پرداختی و شرایط وجوب زکات هر یک از این کالاها متفاوت و در فقه تعیین شده است. در بیان تعیین موارد مصرف زکات بیشتر مفسران با استناد به آیه ۶۰ سوره توبه منحصرأ ۸ مورد؛ فقرا، مساکین، متصدیان و مأموران زکات، افرادی که به وسیله کمک‌های مالی، تمایل بیشتری به اسلام پیدا می‌کنند، آزاد کردن برده‌ها، بدهکاران، افراد در راه‌مانده و هر امری را ذکر کرده‌اند که رضای خداوند در آن باشد.

۲-۱-۲. دیدگاه‌های گسترش منابع زکات

بررسی امکان گسترش منابع زکات و یا انحصار در موارد نه‌گانه در مطالعات مختلفی مانند عسکری (۱۳۸۵)، عسکری و پوردره (۱۳۸۸)، ایروانی (۱۳۸۷)، توسلی (۱۳۹۴) و قحف (۱۹۹۸) مورد توجه قرار گرفته است. در این مقاله به صورت مختصر به هر کدام از این نظرات در دسته‌بندی‌ای مرتبط اشاره شده که در قسمت بعد مقاله آمده است و بررسی دقیق و مفصل‌تر این مسئله را به مقالات مرتبط و یادشده می‌سپارد.

۲-۱-۲-۱. انحصار در موارد نه‌گانه

در بین فقهای شیعه مشهور است که زکات، در همان موارد نه‌گانه واجب است و در غیر آن نه‌مورد، زکاتی واجب نیست. بر آنها، ادعای اجماع و اتفاق نیز شده است (محقق حلی، ۱۴۰۲ ق، ص ۲۵۸). به‌علاوه اینکه با توجه به عدم موضوعیت پول‌های امروزی و از بین رفتن درهم و دینار در مورد نقدین نیز در مذهب امامیه به دلیل طلا و نقره نبودن پول‌های کنونی، زکاتی در اسکناس و پول‌های رایج کنونی واجب نمی‌دانند.

این مسئله در بسیاری از روایات مطرح شده است. شمار این روایات، چنان زیاد است که صاحب جواهر (شیخ، ج ۶، ص ۳۸، جواهری، بی‌تا، ج ۱۵، ص ۶۵) و میلانی (میلانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۹۰) آنها را متواتر دانسته‌اند و برخی چون آقای سیدابوالقاسم خوئی (خوئی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۳۸) آنها را مستفیض دانسته است.

هرچند بیشتر علمای اهل سنت به تعمیم و گسترش منابع زکات قائل هستند، اما اکثر فقهای شیعه با استناد به روایات متعدد، اجماع و اصالت البرائه درباره تعلق زکات به موارد نه‌گانه اتفاق نظر دارند. با وجود این، باز هم در میان فقهای شیعه اختلاف نظرها و همچنین قائلین به امکان تعمیم زکات به ویژه در عصر حاضر وجود دارد مانند شهید صدر، خامنه‌ای، حسینعلی منتظری، علامه فضل‌الله، سیستانی، محمدتقی جعفری، ابراهیم امینی، احمد جنتی، علی‌اکبر غفاری صفت. هرچند خیلی از آنها فتوای صریح نداده‌اند و با صراحت این نظر را بیان نکرده‌اند (عسکری و پوردره، ۱۳۸۸، ص ۳۰).

۲-۱-۲-۲. امکان گسترش منابع زکات

گروهی از صاحب‌نظران معتقدند که می‌توان حکم زکات را بر پول‌های رایج کنونی نیز تسری داد. این مسئله در مطالعاتی مانند قانتی (۱۳۸۵) و توسلی (۱۳۹۴) مورد بررسی قرار گرفته و با تمسک به روش‌های فقهی، گرفتن زکات را از پول‌های رایج کنونی امکان‌پذیر می‌دانند. به علاوه برخی از فقها مانند شهید صدر در حاشیه بر زکات نقدین کتاب منهاج الصالحین، محمدجواد مغنیه (فقه امام صادق علیه السلام، ج ۲، ص ۷۰)، علامه جعفری (رسائل فقهی، ص ۶۷)، منتظری (۱۴۰۴ هـ ق) نیز به این مهم اشاره کرده‌اند.

در نتیجه درآمد قابل توجهی از زکات پول به درآمدهای زکات افزوده می‌شود که می‌تواند اثر مهمی در توانایی زکات برای ریشه‌کن کردن فقر داشته باشد. در این راهکار حکم و جوب زکات نقدین به پول‌های اعتباری کاغذی و الکترونیکی با بهره‌گیری از اصل استصحاب و براساس موضوع‌شناسی تحلیلی نظریه مال اعتباری در ماهیت پول قابل تسری است (توسلی، ۱۳۹۴، ص ۱).

به علاوه گروه دیگری از صاحب‌نظران بر این باورند که می‌توان متناسب با مقتضیات اموال مشمول حکم زکات را گسترش داد. این نظر با تمسک به دسته‌ای از حضرت صادق (سؤال کردم: آیا در ذرت زکات است؟ امام می‌فرماید: در ذرت و عدس و جو ترش و دانه‌ها زکات است، مانند زکاتی که در گندم و جو، وجود دارد. و هر چیزی که با صاع [پیمان‌ه‌ای در حدود سه کیلو] پیمان‌ه شود و به مقداری برسد که زکات در آن واجب می‌شود، پس بر آن نیز زکات است^۱ (وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۶۴).

از روایات دیگر نیز برمی‌آید که حضرت علی (در دوران زمامداری، افزون‌بر موارد نه‌گانه، بر اسب‌ها نیز، زکات تعیین کردند. از جمله در روایت ارزشمندی از زراره نقل شده است که حضرت علی بر اسب‌های نجیب علف‌چر، در هر سال دو دینار و بر اسب‌های باربر، در هر سال یک دینار

۱. الدَّرَّةُ وَالْعَدَسُ وَالسَّلْتُ وَالْحُبُوبُ فِيهَا مِثْلُ مَا فِي الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَكُلُّ مَا كَيْلُ بِالصَّاعِ فَبَلَغَ الْأَوْسَاقِ الَّتِي تَجِبُ فِيهَا الزَّكَاةُ فَعَلَيْهِ فِيهَا الزَّكَاةُ.

قرار داد^۱ (الکافی، ج ۳، ص ۵۳۰). از امیرالمؤمنین به ثبوت رسیده است که آن حضرت بر مال‌ها، افزون بر موارد زکاتی که در قانون ثابت اسلامی است، زکات وضع کرد. این عنصر متحرک، کاشف از آن است که زکات، به‌عنوان یک دید اسلامی، مخصوص مال معینی نیست و این حق ولی امر است که زکات را بر هر کالایی قرار دهد که طبق ضرورت‌های خاصی مصلحت بداند (اقتصادنا، ص ۳۳). بنابراین، ارائه نظریه تعمیم متعلقات زکات توسط فقهای نزدیک به عصر ائمه (تعلقات زکات بر اسب در دوران امیرالمؤمنین) و وجود روایاتی دال بر تعلق زکات بر اموال تجاری صامت می‌توانند مؤیداتی برای تقویت نظریه تعمیم و جوب تعلق زکات بر مواردی بیش از اموال نه‌گانه باشند (عسکری و اسماعیل‌پور، ۱۳۸۸، ص ۱).

۲-۱-۳. زکات و رفع فقر اقتصادی

اسلام زکات را به‌عنوان مهم‌ترین راهکار برای مبارزه با فقر مطرح می‌کند. زکات از سوی گروه مسلمانان پرداخت می‌شود که به حد نصاب رسیده‌اند و حکومت مسئول برنامه‌ریزی و مدیریت برای جمع‌آوری و توزیع مناسب این اموال در موارد مصرف آن است. با بررسی مصارف زکات این نکته آشکار می‌شود که عمده کاربرد زکات برای رفع فقر است. براساس آیات و روایات، خداوند متعال زکات را به‌طور عمده برای رفع فقر و تأمین حداقل‌های معیشتی خانوار نیازمند وضع کرده و باید بخش عظیمی از این درآمدها میان فقیران تقسیم شود (شعبانی و کاشیان، ۱۳۸۹، ص ۲). در روایات نیز اشاره شده است که اگر زکات پرداخت شود، فقر نیز از بین می‌رود. به‌علاوه براساس گزارش‌های تاریخی و روایات در دورانی از حکومت اسلامی در برخی مناطق با توجه به سطح مناسب زندگی مردم و نبود فقر، زکات‌های جمع‌آوری شده به مناطق دیگر داده شده است. همچنین، مفسران مهم‌ترین و با اولویت‌ترین مورد مصرف زکات را فقرا و سپس مساکین دانسته‌اند. علامه طباطبایی در بیان تفسیر آیه ۶۰ سوره توبه چنین می‌نویسد: از همه آنها مستحق‌تر و سزاوارتر نخست فقرا و پس از آن مساکین و بعد از آن کارمندان بیت‌المال و همچنین تا به آخر؛ و چون چهارتای دومی از نظر ترتیب احقیقت مرتبه‌اش بعد از چهارتای اولی است آن را بعد ذکر کرد. پس، معلوم می‌شود که هریک از هشت مورد جایش همان‌جایی است که برایش تعیین شده و دارای رتبه‌ای است که داده شده است (ترجمه المیزان، ج ۹، ص ۴۱۹).

از روایات نیز چنین برداشت می‌شود که مالیات‌های اسلامی آنچنان دقیق تنظیم شده است که اگر به خوبی عمل شود، فقر از جامعه اسلامی ریشه‌کن شده و یا به حداقل می‌رسد. همان‌گونه که

۱. «وَضَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْخَيْلِ الْعِتَاقِ الرَّاعِيَةِ فِي كُلِّ فَرْسٍ فِي كُلِّ عَامٍ دِينَارَيْنِ وَ جَعَلَ عَلَى الْبَرَادِينِ دِينَارًا».

امام صادق علیه السلام در حدیث معروفی می‌فرماید: «اگر مردم حقوق واجب خویش را پردازند، همگان در خیر و خوبی زندگی خواهند کرد»^۱ (وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۳). و در حدیث دیگری می‌فرماید: اگر مردم زکات اموال خود را همه بدهند، مسلمانی فقیر و محتاج نمی‌ماند و هر فقیری غنی می‌شود... و به تحقیق که هر کس که فقیر است و محتاج و گرسنه و برهنه است همه اینها به سبب گناهان اغنیاست که زکات مال خود را به این جماعت نداده‌اند و اگر می‌دادند ایشان محتاج نمی‌ماندند^۲ (من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۷).

۲-۲. میزان تعلق زکات

طبق روایات وضع زکات برای رفع فقر و حتی تأمین معیشت مطلوب برای زکات‌گیرندگان است. برخی روایات پرداخت زکات را منجر به رفع فقر دانسته و برخی نیز به این مسئله اشاره کرده‌اند که باید به قدری به فقرا پرداخت شود که نه تنها نیازهای ضروری برطرف شود، بلکه برخی نیازهای غیرضروری نیز تأمین شود و حتی به سطح زندگی مطلوب برسند. هر چند که این دو مسئله قابل جمع هستند و بیشتر کارشناسان به پرداخت زکات بیش از رفع فقر اذعان کرده‌اند؛ اما در این مقاله برای بررسی‌های آماری دقیق‌تر دو حد برای تعلق زکات به طبقه زکات‌گیرنده در نظر گرفته می‌شود.

۲-۲-۱. رفع فقر

در بسیاری از روایات به این نکته اشاره شده است که زکات به رفع فقر منجر می‌شود. امام صادق علیه السلام در پاسخ به پرسش زراره چنین می‌فرماید: خداوند عزوجل زکات فریضه را در اموال دولتمندان به میزان حاجت مستمندان مقرر کرد. اگر خدا می‌دانست که میزان فریضه، حاجت مستمندان را کفایت نمی‌کند، بر آن می‌افزود. این بینوایی که در طبقات مستمندان می‌بینی از خیانت دولتمندان است که زکات فریضه را نمی‌پردازند، نه از نارسایی میزان زکات. اگر مردم حق زکات را پردازند، مستمندان از خیر دنیا بهره‌مند می‌شوند (وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۲۱۰). بنابراین زکات تعیین شده برای رفع فقر کفایت می‌کند و اگر چنین نبود، خداوند بر مقدار آن می‌افزود.

۲-۲-۲. سطح رفاه متوسط

در دسته‌ای از روایات افزون‌بر بیان کارکرد رفع فقر برای زکات چنین بیان شده است که باید مقدار

۱. لو أن الناس أدوا حقوقهم لكانوا عايشين بخير.

۲. «ولو أن الناس أدوا زكاة أموالهم ما بقى مسلم فقيراً محتاجاً ولا ستغنى بما فرض الله له». سپس می‌افزاید: «وإن الناس ما افتقروا ولا احتاجوا ولا جاعوا ولا عروا إلا بذنوب الأغنياء».

زکات پرداختی به مستحقان بیش از رفع فقر باشد تا آنها را سطح مطلوبی از رفاه برساند. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: «خدا در اموال ثروتمندان نظر کرد، و در پی آن به فقیران نگرست، پس در اموال ثروتمندان سهمی برای فقیران قرار داد که برای زندگی آنان کافی باشد، و اگر کفایت نمی‌کرد بر مقدار آن می‌افزود. آری! باید چندان به او بدهد که بتواند بخورد و بیاشامد و جامه بپوشد و ازدواج کند و در راه خدا صدقه دهد و به سفر حج برود» (الکافی، ج ۳، ص ۵۵۷) و در جایی دیگر می‌فرماید: «... و ما أخذ من الزکاة فضة علی عیاله حتی یلحقهم بالناس؛ آنچه از زکات دریافت می‌کند به مصارف مختلف خانواده خود برساند تا سطح زندگی آنان را همتراز زندگی دیگران کند» (همان، ص ۱۵۳).

۳. پیشینه تحقیق

زکات یکی از مهم‌ترین مباحث نظام اقتصادی اسلام است که در مطالعات اقتصاد اسلامی نیز نسبت به دیگر مباحث بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. به‌طورکلی می‌توان مطالعات را به سه دسته تقسیم کرد: دسته اول، مطالعاتی که به بررسی روایی و یا فقهی اموال مشمول زکات پرداخته و امکان گسترش آن را بررسی کرده است؛ دسته دوم به بررسی و تحلیل‌های آماری زکات و آثار آن بر فقر و اقتصاد ایران پرداخته است و دسته سوم که بیشتر بر نهادسازی و مسائل عملیاتی زکات متمرکز شده است. گزارشی از مطالعات به شرح زیر است:

جدول ۱. گزارشی از پژوهش‌ها

دسته	عنوان	سال انتشار	نویسندگان	نتایج
دسته اول: مطالعات نظری زکات و بررسی اموال مشمول زکات	تحلیل نظری زکات	۱۳۸۵	عسکری	منابع زکات محدود به موارد نه‌گانه نیست و همه اموال را شامل می‌شود، مگر آنکه دلیل خاصی برای تخصیص وجود داشته باشد؛ اما حاکم حق می‌تواند در زمان‌های مختلف گروهی از اموال را مورد عفو قرار دهد.
	الگوی مناسب مؤسسات مالی زکات در حضوری اسلامی ایران	۱۳۸۷	عسکری پورده	دیدگاه تعیین متعلقات زکات به دست حاکم در هر زمان، که به صورت یک احتمال از سوی گروهی از فقیهان روزگار ما ابراز شده است، دیدگاه مناسبی به نظر می‌رسد.
	بازکاوی مفهوم زکات و صدقه در روایات	۱۳۸۷	ایروانی	با توجه به کاربرد لغات در آیات و روایات، زکات حقیقت شرعی در خصوص زکات فقهی، قابل اثبات نیست؛ بلکه صرفاً حقیقت متشرعه وجود دارد

دسته	عنوان	سال انتشار	نویسندگان	نتایج
	امکان‌سنجی فقهی احیای زکات پول‌های نقد رایج	۱۳۹۴	توسلی	با توجه به ماهیت اعتباری پول و استفاده از قضیه استصحاب ما در وجوب زکات ریال طلای فیزیکی یقین داریم و در زکات ریال طلای اعتباری شک و با استفاده از استصحاب می‌توان زکات را تسری داد.
	محاسبه ظرفیت بالقوه زکات در اقتصاد ایران	۱۳۷۷	ثامنی کیوانی	با محاسبه درآمدهای بالقوه حاصل از زکات (با فرض انحصار در موارد نه‌گانه) به این نتیجه رسیده است که زکات تنها ۱/۶ درصد از مخارج دولت را تأمین می‌کند و نمی‌تواند منبع مناسبی برای درآمدهای دولت باشد.
	برآورد زکات در ایران و جایگاه آن در رفع نیازهای ضروری	۱۳۸۲	کیاء الحسینی	وی برای مقایسه بین مقدار زکات کل کشور و فقر غذایی جامعه، مقادیر زکات کل کشور را در حالت‌های مختلف برآورد کرد و نشان داد مقادیر زکات کل کشور کمتر از میزان برآورد فقر غذایی کشور است.
	ارزیابی توان فقرزدایی زکات در برخی از استان‌های منتخب	۱۳۸۲	زمانی‌فر	با محاسبه و مقایسه درآمدهای حاصل از زکات بالقوه به این نتیجه می‌رسد که درآمد به‌تنهایی برای رفع فقر استان‌های منتخب کافی نیست؛ از این رو، استفاده از درآمدهای دیگری از جمله مالیات ضروری است.
	نقش زکات فطره در فقرزدایی مطالعه موردی ایران ۱۳۷۰-۱۳۸۰	۱۳۸۷	کیاء الحسینی	زکات فطره به تنهایی برای رفع فقر کفایت نمی‌کند و لازم است که برای رفع فقر از منابع دیگری استفاده شود.
دسته دوم: تحلیل‌های آماری زکات و اثرات آن بر فقر و اقتصاد ایران	آزمون بسندگی زکات و خمس در تأمین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷	۱۳۸۹	عسکری کاشیان	با فرض انحصار زکات در موارد نه‌گانه به محاسبه ظرفیت بالقوه زکات، زکات فطره و خمس در اقتصاد ایران پرداخته و پس از تبیین حداقل معیشت از نظر اسلام، به این نتیجه می‌رسد که این منابع کفایت می‌کند.
	سنجش ظرفیت پرداخت مالیات‌های اسلامی در استان‌های کشور	۱۳۹۱	عاقلی	به محاسبه ظرفیت بالقوه زکات پرداخته و می‌نویسد با توجه به خشکسالی‌ها و تغییرات اقلیمی، زکات در مناطق مختلف در یک دوره مشخص و نیز در طول زمان متغیر خواهد بود.
	زکات پول از منظر فریقین و بررسی ظرفیت بالقوه آن برای فقرزدایی، مطالعه سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹ اقتصاد ایران	۱۳۹۲	شعبانی و کاشیان	با استفاده از آمار سپرده‌های بانکی و میزان پول نقد، به برآورد ظرفیت بالقوه زکات پول در اقتصاد ایران می‌پردازند و نتیجه می‌گیرند که میزان زکات بالقوه پول توانایی قابل توجهی در رفع فقر دارد.
	اثر باز توزیعی خمس و زکات بالقوه بر ضریب جینی ایران با رویکرد خط فقر اسلامی و ضرورت توجه به آن در نظام مالیاتی	۱۳۹۲	شعبانی و کاشیان	ظرفیت بالقوه زکات اقلام نه‌گانه توانایی کفاف فقر را نمی‌کند و برای این مهم خمس و زکات را با هم در نظر گرفتند و محاسبه نشان می‌دهد که این اثرگذار است و باز توزیع آن موجب کاهش ضریب جینی می‌شود.

دسته	عنوان	سال انتشار	نویسندگان	نتایج
	ملاحظات پیاده‌سازی مالیات‌های اسلامی	۱۳۹۰	کیاء الحسینی	او هجده مورد از این ملاحظات را احصاء نموده و با نظرسنجی از نخبگان به رتبه‌بندی آنها پرداخته است. نخبگان اعتقاد دارند که مهم‌ترین مسئله استقلال حوزه‌های علمیه و کم اهمیت‌ترین موضوع اختلافات فقهی است.
	اثر بالقوه زکات بر بودجه دولت	۱۹۹۸	منذر قحف	درآمد زکات می‌تواند در بودجه دولت جایگزین شود و از این طریق بودجه‌ای را برای دیگر مخارج اجتماعی آزاد کند و از طریق غیرمستقیم می‌تواند بر روی مصرف کل، سرمایه‌گذاری، اشتغال و... مورد توجه قرار بگیرد.
	اثر توزیع زکات بر توزیع درآمد فقرا و نیازمندان دریافت‌کننده زکات در سلانگور مالزی با استفاده از داده‌های سال ۲۰۰۱ تا سال	۲۰۰۷	ابراهیم	توزیع زکات نرخ فقر را از ۶۲ درصد به ۵۱ درصد کاهش داده است. توزیع درآمد از ۵۹ درصد به ۵۳ درصد کاهش یافته و شاخص سن که فشار فقر را از طریق اندازه سطح رفاه اجتماعی نشان می‌دهد از ۰/۴۷ به ۰/۳۲ کاهش یافته بود.
دسته سوم: مسائل عملیاتی زکات و تجارب کشورهای اسلامی	مدل تقسیم‌بندی فقر یکپارچه با توجه به زکات و وقت و تأمین مالی خرد	۲۰۱۰	کبیر حسن	نویسنده با اشاره به تأمین مالی خرد متعارف نقاط ضعف آن را مانند نرخ بهره بالا، انحراف اعتبارات، و عدم انطباق با اسلام بیان می‌کند و پس از آن چارچوب و فرایند مدل اجماع شده خود از زکات و اوقاف را بیان می‌کند.
	تأثیر زکات بر مصرف در مالزی	۲۰۱۳	سوپرانتنو و همکاران	اثر زکات را بر مصرف عمومی در یازده ایالت مالزی از سال ۲۰۰۱ تا سال ۲۰۰۸ میلادی با استفاده از داده‌های پانل بررسی می‌کنند. نتایج تحقیق نشان داد که اثر زکات بر مصرف کم و کوتاه‌مدت است.
	زکات؛ مدل مالیات ستانی در مالی عمومی	۲۰۱۳	فاروق عزیز	زکات به‌عنوان یک سیستم زمانی اجرایی می‌شود که یک حکومت اسلامی تشکیل شود و بیان می‌کند که نرخ و موارد زکات در قرآن نیامده است؛ پس می‌توان به رفتار تاریخی مسلمانان اولیه مراجعه کرد.
	مدل زکات مبتنی بر مسجد جامع برای کاهش فقر شواهدی از بنگلادش	۲۰۱۶	اسلام رفیق	با بررسی بنگلادش یک مدل اجرایی براساس مسجد جامع برای مدیریت و بهبود وضعیت زکات ارائه می‌کند.

به‌طور خلاصه در مورد نوآوری‌های این مقاله نسبت به مطالعه‌های قبلی، می‌توان به موارد زیر

اشاره کرد:

الف. بررسی زکات در اقتصاد ایران با استفاده از یک مدل تصادفی و پویا؛

ب. بررسی فرضیه‌های مختلف زکات و نتایج هر کدام در اقتصاد ایران؛

ج. در نظر گرفتن اثر متقابل درآمدهای افراد پرداخت‌کننده و گیرنده زکات در محاسبه نقش زکات در کاهش فقر؛
 د. تخمین میزان زکات و اثرگذاری آن در رفع فقر در اقتصاد ایران.

۴. مدل تصادفی زکات

بررسی تفصیلی مدل تصادفی زکات توسط عسکری و همکاران (۱۳۹۸) انجام شده است. در ادامه به اختصار مدل بیان شده و پس از آن به مطالعات آماری با توجه به دلالت‌های مدل پرداخته شده و نتایج استخراج می‌شود.

۴-۱. فرض مدل

نسبت به امکان گسترش منابع زکات و یا انحصار آن در موارد نه‌گانه دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد که به اختصار اشاره شد. در این قسمت از مقاله با انتخاب نظریه امکان تعمیم منابع مشمول زکات و حتی گرفتن زکات از پول رایج کنونی و با استفاده از ریاضیات تصادفی یک تبیین ریاضی از این مسئله تحت عنوان مدل تصادفی زکات مطرح می‌شود. انتخاب این نظریه امکان تعمیم موارد زکات به این دلیل است که مدل‌سازی و بررسی دلالت‌های آن را آسان‌تر می‌کند. در این موضوع مقالات مختلفی نگارش شده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به عسکری (۱۳۸۵) عسکری و پوردره (۱۳۸۸)، ایروانی (۱۳۸۷)، توسلی (۱۳۹۴) و قحف (۱۹۹۸) اشاره کرد. البته سعی شده است که با استفاده از این مدل برای نظریه انحصار در موارد نه‌گانه نیز دلالت‌هایی استخراج شود. ابتدا توابع ثروت دو گروه زکات‌دهنده و زکات‌گیرنده را محاسبه کرده و پس از آن به بررسی آثار زکات پرداخته می‌شود. زکات یک پرداخت واجب مالی برای افرادی است که ثروت آنها $R(t)$ برای زمان t در یک دوره زمانی $TI = [0, T]$ برابر یک سال است، به یک میزان معین که نصاب (Z_0) نامیده می‌شود، رسیده باشد. با رسیدن ثروت به نصاب آن، فرد باید مقداری از آن را که ما ضریب زکات می‌نامیم و با حرف λ نشان می‌دهیم، به عنوان زکات پرداخت کند. در فقه شیعه این ضریب زکات برای موارد مختلف متفاوت است؛ اما باز هم برای ساده‌سازی مقدار آن را به صورت متوسط برابر $1/40$ در نظر گرفته می‌شود.

فرض می‌شود که ثروت هر فرد متشکل از دو جزء است: ۱. جزء قطعی؛ ۲. جزء تصادفی که دربرگیرنده هر تغییری غیرقابل منتظره در ثروت وی است. با مشخص شدن مقادیر میانگین تغییر ثروت افراد یا به بیانی تغییر قابل انتظار، $a(R, t)$ و انحراف معیار آن، $\sigma_1(R, t)$ می‌توان معادله دیفرانسیل تصادفی تغییرات ثروت زکات‌دهنده را به صورت زیر نوشت:

$$dR(t) = a(R, t)dt + \sigma_1(R, t)R(t)dw_1(t), \quad R(t) \geq Z_0, 0 \leq t \leq T \quad (۱)$$

و مقدار زکات پرداخت شده برابر است با:

$$\lambda R(T) = R(T)/40 \quad (۲)$$

معادله (۱)، معادله دیفرانسیل تصادفی ثروت زکات‌دهندگان است. به صورت مشابه می‌توان این معادله را برای گروه دوم یا همان زکات‌گیرندگان بازنویسی کرد. بنابراین، فرض می‌شود افرادی که ثروت آنها $P(t) < Z_0$ است، زکاتی پرداخت نکرده و شایسته دریافت زکات برای امرار معاش خود هستند. بنابراین برای معادله تصادفی زکات‌گیرندگان می‌توان نوشت:

$$dP(t) = b(P, t)dt + \sigma_2(P, t)P(t)dw_2(t), \quad P(t) < Z_0 \quad (۳)$$

دو معادله (۱) و (۲) یک مدل کلی برای ثروت دو گروه مورد نظر جامعه است که تبیین و تحلیل ریاضی زکات را ممکن می‌کند. پیش از انجام محاسبات فرض‌های زیر را برای ساده‌سازی مدل در نظر گرفته می‌شود.

با توجه به اینکه سطح ثروت طبقه زکات‌گیرنده پایین است می‌توان مقادیر تصادفی آن ناچیز دانست. به همین دلیل فرض می‌شود که واریانس تغییرات ثروت زکات‌گیرندگان نزدیک به صفر است؛ هرچند که تغییرات نهایی در ثروت فقرا اهمیت و ضرورت بیشتری دارد؛ اما این تغییرات در مقایسه با حجم ثروت جامعه ناچیز و به صورت متوسط نزدیک به صفر است. بنابراین، تغییرات ثروت زکات‌گیرندگان فقط ناشی از تغییر قسمت قطعی و قابل پیش‌بینی آنهاست و ثروت زکات‌دهندگان نیز در حالتی بررسی می‌شود که واریانس آن ثابت است که البته با توجه به اینکه اقتصادها در بلندمدت یک سیر صعودی و رو به رشد دارند، این مقدار به احتمال زیاد مثبت خواهد بود. علاوه بر این میانگین ثروت دو گروه را در طول زمان ثابت فرض شده است. بنابراین: $\sigma_1 = \sigma$ و $a(R, t) = aR$ و $b(P, t) = bP$ که مقادیر σ ، a و b ثابت هستند که در آن $R(t)$: تابع ثروت زکات‌دهنده، $P(t)$: تابع ثروت زکات‌گیرنده، a : متوسط رشد ثروت گروه زکات‌دهنده، b : متوسط رشد ثروت گروه زکات‌دهنده، σ : نوسانات ثروت زکات‌دهنده، λ : ضریب زکات که برابر $1/40$ در نظر گرفته شده است.

۲-۴. تصریح مدل

معادلات تغییرات ثروت دو گروه به صورت زیر بازنویسی می‌شود:

$$dR(t)/R(t) = (1 - \lambda)[adt + \sigma dw(t)] \quad (۴)$$

$$dP(t)/P(t) = bdt + (\lambda)[aR(t)/P(t)dt + \sigma R(t)/P(t)dw_1(t)] \quad (۵)$$

با استفاده از محاسبات انتگرال گیری تصادفی از معادلات بالا انتگرال گرفته و به طور متوسط

خواهیم داشت:

$$R(t) = R_0 e^{(1-\lambda)(at + \sigma \int_0^t dw(t))} \quad (۶)$$

$$P(t) = P_0 e^{bt + \lambda a \int_0^t \frac{R(t)}{P(t)} dt + \lambda \sigma \int_0^t R(t)/P(t) dw(t)} \quad (۷)$$

و میزان زکات پرداختی برابر است با:

$$\lambda R(T) = R(T)/40$$

۴-۳. دلالت‌های مدل

۱. انتظار داریم که مقدار $a > b$ ؛ اگر $\lambda = 0$ یا $\sigma = 0$ باشد، آنگاه:

$$b < \ln [(Z_0/P_0)^{1/T}] < \ln [(R_0/Z_0)^{1/T}] < a \quad (۸)$$

۲. انتظار داریم که مقدار $a > b$ ؛ اگر $\lambda = 1$ و $\sigma = 1$ باشد، آنگاه:

$$0 < \ln \left[\left(\frac{R_0}{Z_0} \right) \right] \leq b < \ln [(Z_0/P_0)^{1/T}] - m/T \leq a \quad (۹)$$

۳. اگر $P(T) \lesssim R(T)$ باشد، برای برقراری توازن اجتماعی باید:

$$a \leq \frac{40b}{38} - 1 \quad (۱۰)$$

یا:

$$1/39 \geq \frac{a - b + 1}{a + 1}$$

۴. اگر $P(T) \ll R(T)$ باشد، برای برقراری توازن اجتماعی باید:

$$a \leq 0$$

به این معنا که اگر اختلاف ثروت دو گروه خیلی زیاد باشد، براساس فرض مدل، بدون تغییر

در رشد ثروت و یا ساختار درآمدی دو گروه، زکات در ایجاد توازن خیلی اثرگذار نیست.

۵. رابطه رشد ثروت جامعه با ثروت گروه‌ها با وجود در نظر گرفتن زکات، به صورت زیر است:

$$[dN/dt]_{t=T} = (a + 1)R(t) + bP(t)$$

بنابراین، براساس فرض مدل پرداخت زکات اثری روی ثروت جامعه ندارد. به علاوه اینکه اثر

تغییرات ثروت ثروتمندان نقش مهم‌تری در ثروت کل جامعه دارد.

۵. نقش زکات در رفع فقر در اقتصاد ایران

۵-۱. بررسی فرضیه اول: انحصار منابع زکات در موارد نُه‌گانه

برای بررسی اثر زکات در نظریه انحصار مقدار زکات بالقوه در اقتصاد ایران بررسی می‌شود. برای

این منظور با استفاده از محاسبات مربوطه در مقاله (عاقلی، ۱۳۹۱) استفاده شده است. در این مقاله مقدار زکات بالقوه برای سال ۱۳۸۸ با استفاده از سالنامه‌های کشاورزی محاسبه شده است. اگر موارد زکات را منحصر و محدود به موارد نه‌گانه بدانیم و قائل به نظریه عدم انحصار زکات به موارد مذکور نباشیم و با توجه به عدم تعلق زکات بر ثروت نقدین (طلا و نقره) به دلیل غیررایج بودن آنها به مثابه پول و واسطه معاملاتی پر مصرف، برآوردهای این مقاله نشان می‌دهد که استان‌های کشور در سال ۱۳۸۸ در مجموع از ظرفیت زکات غیرفطره حدود ۲۹۶۸ میلیارد ریالی برخوردار بودند (عاقلی، ۱۳۹۱، ص ۱).

برای تخمین ظرفیت زکات در سال‌های غیر از ۱۳۸۸ از ارزش افزوده بخش کشاورزی استفاده شده است. همچنین در ستون سوم مقادیر نسبت به تورم براساس سال ۱۳۸۷ تعدیل شده است.

جدول ۲. محاسبه ظرفیت بالقوه زکات در حالت انحصار در موارد ۹ گانه

ثروت متعلق زکات زکات‌دهنده	تعدیل شده ظرفیت زکات	ارزش افزوده بخش کشاورزی	ظرفیت بالقوه زکات به قیمت جاری	
99357.82	2483.95	238036.5	2483.95	1387
107147.13	2678.68	284421.1	2967.98	1388
109731.50	2743.29	327297.1	3415.39	1389
96123.40	2403.09	348425.2	3635.87	1390
118212.69	2955.32	559335.9	5836.75	1391
152043.37	3801.08	968926	10110.88	1392
125407.66	3135.19	1126670.3	11756.97	1393
145169.11	3629.23	1196741.6	12488.17	1394
141075.93	3526.90	1267435	13225.87	1395
147770.93	3694.27	1455031.3	15183.46	1396
124203.96	3105.10			میانگین
19995.54	499.89			انحراف معیار

(منبع: سالنامه جهاد کشاورزی سال ۱۳۸۸ / ارزش افزوده بخش کشاورزی - بانک مرکزی / ارقام به میلیارد ریال).

۵-۲. بررسی فرضیه دوم: امکان گسترش و تعمیم منابع زکات

براساس فروض مدلی که ارائه شد، جامعه به دو گروه زکات‌دهنده و زکات‌گیرنده تقسیم شد. در این حالت برای تخمین پارامترها از آمارهای مرتبط با دهک‌های هزینه‌ای خانوار استفاده شد. آمارها از گزارش‌های بررسی بودجه خانوار برای سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۶ به قیمت سال جاری به صورت زیر است:

جدول ۳. دهک‌های هزینه‌ای خانوار ۱۳۸۷-۱۳۹۶

متوسط خانوار	115445398	127139134	141661774	173925938	216539613	284462336	328759975	352650751	393005874	421308524
دهک دهم	337325665	381207819	403165725	493465995	643215800	877110369	1042923550	1082278625	1236326250	1306664451
دهک نهم	189175205	207532193	233305227	283531546	347652874	455249832	524729691	576108379	640193935	688069873
دهک هشتم	143882341	158631064	178741472	217634446	267647991	343643863	395460578	434153798	477595817	514376410
دهک هفتم	116862708	127637795	145747471	177287645	216955282	279270520	320392534	347920039	380144939	412515704
دهک ششم	97126370	105807619	121297011	147991443	179505812	231909178	264210714	286522117	313053195	338571660
دهک پنجم	81204415	87144578	100743226	124379354	150400510	194496829	219032785	238592017	262659763	282086717
دهک چهارم	67319559	72100820	83170761	103207570	126104592	162679531	183104447	197291928	217900158	235321180
دهک سوم	54641026	58797579	67572123	84436521	103913595	132608383	150423196	160827966	177649218	192418793
دهک دوم	41713164	45283728	51590098	66217437	80528919	103182210	115886447	124348185	138638748	150201764
دهک اول	25273141	27200054	31284598	41066554	49505264	64421521	71384849	78408452	85975119	92921656
	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396

(منبع: نتایج بررسی بودجه خانوار-بانک مرکزی / ارقام به ریال)

برای واقعی‌تر شدن محاسبات و حذف نقش تورم در افزایش هزینه‌ها، این آمار براساس سال ۱۳۸۷ نسبت به تورم سال‌ها تعدیل شد و نتایج به صورت زیر به دست آمد:

جدول ۴. دهک‌های هزینه‌ای خانوار تعدیل شده نسبت به تورم

متوسط خانوار	115445398	114746510.8	113784557.4	114954354.3	109640310.4	106940727.8	106913813	102484961.1	104801566.4	102508156.7
دهک دهم	337325665	344050378.2	323827891.6	326150690.7	325678886.1	329740740.2	339162123.6	314524447.8	329687000	317923224.1
دهک نهم	189175205	187303423.3	187393756.6	187396924	176026771.6	171146553.4	170643802	167424696	170718382.7	167413594.4
دهک هشتم	143882341	143168830.3	143567447.4	143842991.4	135517970.1	129189422.2	128605066	126170821.9	127358884.5	125152411.2
دهک هفتم	116862708	115196565.9	117066241.8	117176236	109850775.7	104988917.3	104192694	101110153.7	101371983.7	100368784.4
دهک ششم	97126370	95494240.97	97427318.07	97813247.19	90889018.73	87183901.5	85922183.41	83267107.53	83480852	82377532.85
دهک پنجم	81204415	78650341.16	80918253.82	82207107.73	76152156.96	73119108.65	71230173.98	69337988.08	70042603.47	68634237.71
دهک چهارم	67319559	65072942.24	66803824.1	68213859.88	63850426.33	61157718.42	59546161.63	57335637.31	58106708.8	57255761.56
دهک سوم	54641026	53066407.04	54274797.59	55807350.3	52614478.48	49852775.56	48918112.52	46738728.86	47373124.8	46817224.57
دهک دوم	41713164	40869790.61	41437829.72	43765655.65	40774136.2	38790304.51	37686649.43	36137223.19	36970332.8	36545441.36
دهک اول	25273141	24548785.2	25128191.16	27142467.94	25065956.46	242181616.92	23214585.04	22786530.66	22926698.4	22608675.43
	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396

منبع: نتایج بررسی بودجه خانوار-بانک مرکزی / ارقام به ریال

همان‌طور که اشاره شد دو رویکرد می‌توان داشت: رویکرد نخست، رفع فقر که ما در این رویکرد طبقه چهارم را به‌عنوان خط فقر انتخاب می‌کنیم. در این حالت افراد و خانوارهایی که در این طبقه قرار می‌گیرند نه زکات می‌پردازند و نه زکات می‌گیرند. دهک‌های اول تا سوم زکات می‌گیرند و دهک‌های پنجم تا دهم به میزان $1/40$ آن را طبق فرض مدل پرداخت می‌کنند و رویکرد دوم این است که به همه افرادی زکات پرداخت کنیم که سطح زندگی کمتر از متوسط جامعه را دارند تا حدی که آنها به سطح متوسط جامعه رسیده و افزون بر رفع نیازهای ضروری بتوانند سطح رفاه مناسبی را به دست بیاورند. برای این منظور طبقه هفتم به‌عنوان طبقه متوسط مورد نظر قرار می‌گیرد. بنابراین، محاسبات برای جدول یادشده به صورت زیر است:

۱. ثروت متعلق زکات، زکات‌دهنده در حالت انحصار در موارد نه‌گانه:

ثروت متعلق زکات‌دهنده	میانگین
۱۲۴۲۰۳.۹۶	
۱۹۹۹۵.۵۴	انحراف معیار

۲. رفع فقر:

زکات‌دهنده	زکات‌گیرنده	میانگین
۱۵۲۴۹۷۲۲۶	۳۸۲۵۶۹۴۰.۰۵	
۸۵۴۳۹۶۵۵.۵۹	۱۱۲۲۳۷۰۹.۴۲	انحراف معیار

۳. سطح رفاه متوسط:

زکات‌دهنده	زکات‌گیرنده	میانگین
۲۱۳۶۳۹۰۱۱.۴	۵۷۰۸۰۸۱۵.۹۹	
۸۳۷۲۰۱۰۲.۲۰	۲۲۲۳۱۹۶۴.۰۷	انحراف معیار

در اینجا لازم است برای انجام محاسبات مدل نرخ رشد هزینه‌های خانوارها محاسبه شود:

جدول ۵. نرخ رشد هزینه خانوار

دهک اول	دهک دوم	دهک سوم	دهک چهارم	دهک پنجم	دهک ششم	دهک هفتم	دهک هشتم	دهک نهم	دهک دهم	
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱۳۸۷
۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۰۸	-۰.۰۳	-۰.۰۳	-۰.۰۲	-۰.۰۱	۰.۰۰	-۰.۰۱	۰.۰۲	۱۳۸۸
۰.۱۵	۰.۱۴	۰.۱۵	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۰	-۰.۰۶	۱۳۸۹
۰.۳۱	۰.۲۸	۰.۲۵	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۱۳۹۰
۰.۲۱	۰.۲۲	۰.۲۳	-۰.۰۶	-۰.۰۷	-۰.۰۷	-۰.۰۶	-۰.۰۶	-۰.۰۶	۰.۰۰	۱۳۹۱
۰.۳۰	۰.۲۸	۰.۲۸	-۰.۰۴	-۰.۰۴	-۰.۰۴	-۰.۰۴	-۰.۰۵	-۰.۰۳	۰.۰۱	۱۳۹۲
۰.۱۱	۰.۱۲	۰.۱۳	-۰.۰۳	-۰.۰۳	-۰.۰۱	-۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳	۱۳۹۳
۰.۱۰	۰.۰۷	۰.۰۷	-۰.۰۴	-۰.۰۳	-۰.۰۳	-۰.۰۳	-۰.۰۲	-۰.۰۲	-۰.۰۷	۱۳۹۴
۰.۱۰	۰.۱۱	۰.۱۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۵	۱۳۹۵
۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۸	-۰.۰۱	-۰.۰۲	-۰.۰۱	-۰.۰۱	-۰.۰۲	-۰.۰۲	-۰.۰۴	۱۳۹۶

بنابراین محاسبات برای جدول فوق به صورت زیر خواهد بود:

۱. رفع فقر:

زکات دهنده	زکات گیرنده	
-۰/۰۱	۰/۱۶	میانگین
۰/۰۳	۰/۰۸	انحراف معیار

۲. سطح رفاه متوسط:

زکات دهنده	زکات گیرنده	
۰/۰۱	۰/۰۷	میانگین
۰/۰۳	۰/۱۱	انحراف معیار

۶. بررسی دلالت‌های مدل زکات در اقتصاد ایران

۱. با فرض انحصار زکات در موارد نه‌گانه و پرداخت زکات برای رفع فقر، حجم زکات بالقوه محاسبه شد. در اینجا فاصله سه طبقه اول تا طبقه چهارم محاسبه شده و با توجه به جمعیت هر دهک که ۲ میلیون ۴۰۰ هزار خانوار است، میزان منابع مورد نیاز برای رساندن سه دهک اول به دهک چهارم به دست آمده است. در اینجا به این مقدار «حجم فقر» گفته می‌شود.

جدول ۶. مقایسه حجم فقر و درآمد زکات در حالت انحصار در موارد ۹ گانه

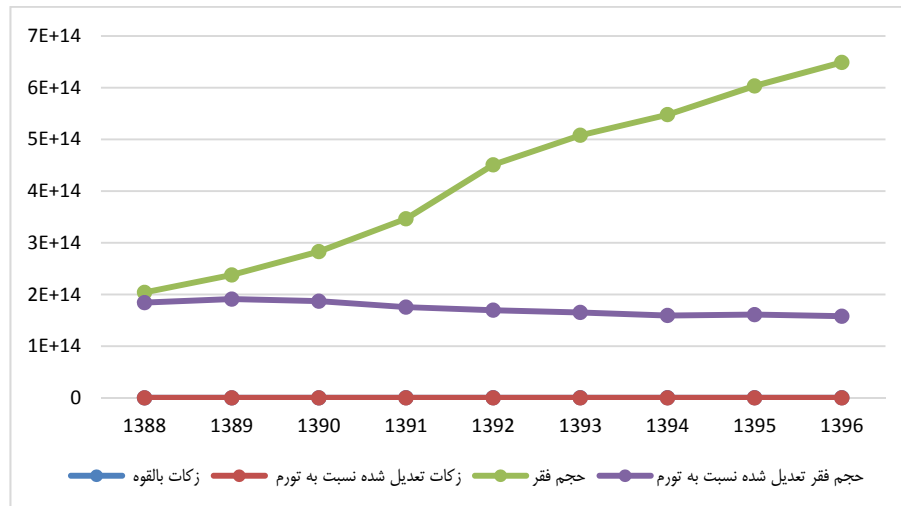
سال	حجم فقر	حجم فقر تعدیل شده نسبت به تورم	زکات بالقوه به ریال	زکات تعدیل شده نسبت به تورم به ریال
۱۳۸۷	192795230400000.00	192795230400000.00	2483945529	2483945529
۱۳۸۸	204050637600000.00	184161225270758.00	2678678323	2967975582
۱۳۸۹	237757113600000.00	190969569156626.00	2743287456	3415392883
۱۳۹۰	282965275200000.00	187022653800397.00	2403085051	3635867682
۱۳۹۱	346478395200000.00	175432098835443.00	2955317235	5836751539
۱۳۹۲	450783549600000.00	169467499849624.00	3801084157	10110883857
۱۳۹۳	507885237600000.00	165165930926829.00	3135191624	11756968590
۱۳۹۴	547898834400000.00	159226630165650.00	3629227784	12488172806
۱۳۹۵	603449733600000.00	160919928960000.00	3526898327	13225868726
۱۳۹۶	649011184800000.00	157910263941606.00	3694273339	15183463425

(منبع: محاسبات انجام شده / ارقام به ریال)

همان‌طور که از ارقام پیداست اصلاً حجم زکات با میزان فقر موجود قابل مقایسه نیست و تقریباً

می‌توان گفت اثری ندارد. برای نمایش بهتر داده‌ها به نمودار زیر توجه کنید:

نمودار ۱. مقایسه حجم فقر و درآمد زکات در حالت انحصار در موارد ۹ گانه

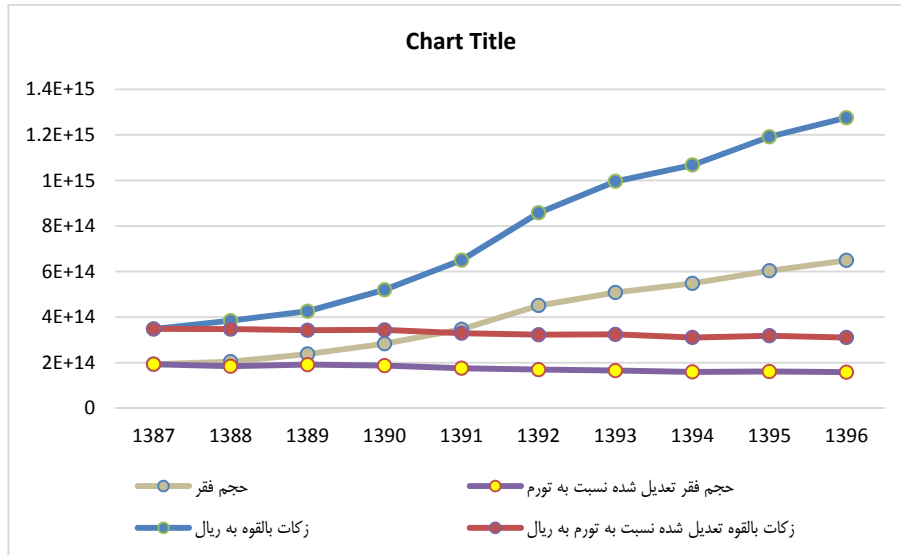
۲. با فرض تعمیم منابع زکات و با استفاده از جدول شماره ۲ و ۳ محاسبات زیر برقرار خواهد

بود:

جدول ۷. مقایسه حجم فقر و درآمد زکات در فرضیه تعمیم

سال	حجم فقر	حجم فقر تعدیل شده نسبت به تورم	زکات بالقوه به ریال	زکات تعدیل شده نسبت به تورم به ریال
۱۳۸۷	192795230400000	192795230400000	347607613440000.00	347607613440000.00
۱۳۸۸	204050637600000	184161225270758	346990960722022.00	384465984480000.00
۱۳۸۹	237757113600000	190969569156626	342072327325301.00	425880047520000.00
۱۳۹۰	282965275200000	187022653800397	343651390905486.00	519944554440000.00
۱۳۹۱	346478395200000	175432098835443	329081608526582.00	649936176840000.00
۱۳۹۲	450783549600000	169467499849624	322332711563910.00	857405012760000.00
۱۳۹۳	507885237600000	165165930926829	323912175453658.00	996029939520000.00
۱۳۹۴	547898834400000	159226630165650	310260677419355.00	1067606991000000.00
۱۳۹۵	603449733600000	160919928960000	317757494304000.00	1191590603640000.00
۱۳۹۶	649011184800000	157910263941606	310273122481752.00	1275222533400000.00

نمودار ۲. مقایسه حجم فقر و درآمد زکات در فرضیه تعمیم

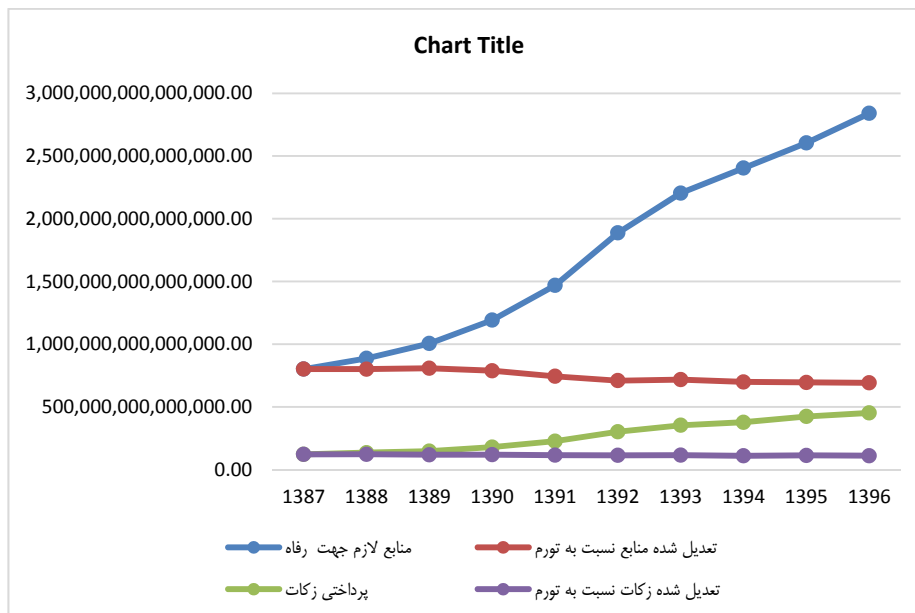
همان‌طور که از نمودار مشخص است نظریه تعمیم نسبت به زکات می‌تواند نقش مؤثری در رفع فقر جامعه داشته باشد و به نوعی افزون‌بر ریشه‌کن کردن فقر از جامعه مقادیر قابل توجهی از زکات باقی‌مانده می‌تواند صرف سایر مخارج مرتبط با زکات شود.

۳. اشاره شد که در برخی از روایات میزان پرداخت زکات به نیازمند را حدی بیشتر از فقر بیان کرده‌اند؛ به طوری که فرد نیازمند بتواند در شأن خود و سطح رفاه قابل قبول جامعه نیازهای خود را برطرف کند. در نظریه انحصار مشاهده شد که امکان رفع فقر وجود ندارد و به طریق اولی برای ایجاد سطح رفاه نیز نمی‌تواند نقش مؤثری را بازی کند. در این قسمت نظریه تعمیم برای ایجاد رفاه بررسی می‌شود.

جدول ۸. بررسی امکان ایجاد رفاه نسبی در فرضیه تعمیم زکات

سال	منابع لازم جهت رفاه	تعدیل شده منابع نسبت به تورم	پرداختی زکات	تعدیل شده زکات نسبت به تورم
۱۳۸۷	801,356,575,200,000.0	801,356,575,200,000.0	120,668,977,980,000.0	120,668,977,980,000.0
۱۳۸۸	886,781,740,800,000.0	800,344,531,407,942.0	121,414,073,718,412.0	134,526,793,680,000.0
۱۳۸۹	1,005,184,821,600,000.0	807,377,366,746,988.0	117,862,037,204,819.0	146,738,236,320,000.0
۱۳۹۰	1,191,424,778,400,000.0	787,458,544,877,726.0	118,330,309,094,514.0	179,033,757,660,000.0
۱۳۹۱	1,468,255,200,000,000.0	743,420,354,430,380.0	114,700,253,012,658.0	226,532,999,700,000.0
۱۳۹۲	1,887,181,123,200,000.0	709,466,587,669,173.0	113,413,808,842,105.0	301,680,731,520,000.0
۱۳۹۳	2,203,950,638,400,000.0	716,731,914,926,829.0	114,913,978,478,049.0	353,360,483,820,000.0
۱۳۹۴	2,403,670,965,600,000.0	698,538,496,251,090.0	109,461,593,827,376.0	376,657,344,360,000.0
۱۳۹۵	2,603,984,239,200,000.0	694,395,797,120,000.0	112,997,568,096,000.0	423,740,880,360,000.0
۱۳۹۶	2,840,573,889,600,000.0	691,137,199,416,058.0	109,888,061,343,066.0	451,639,932,120,000.0

نمودار ۳. بررسی امکان ایجاد رفاه نسبی در فرضیه تعمیم زکات

همان‌طورکه در نمودار مشخص شده است منابع زکات در این حالت برای رساندن جامعه به حد متوسط کافی به نظر نمی‌رسد. فاصله دهک‌های اولیه تا سطح رفاه متوسط جامعه بیش از مقداری است که دهک‌های بالا زکات را پرداخت می‌کنند. بنابراین باید گفت با اینکه نظریه تعمیم می‌تواند در رفع فقر نقش بسزایی را ایفا کند؛ اما برای ایجاد رفاه نسبی در جامعه ایران فعلی موفق نیست؛ البته ذکر دو نکته در اینجا ضروری به نظر می‌رسد:

نخست اینکه، مختصات اقتصادی کشور ایران تا مختصات یک نظام اقتصاد اسلامی فاصله دارد و باید توجه کرد که راهکار زکات برای نظام اقتصادی اسلام است و طبیعتاً اگر این راهکار در یک نظام اقتصادی غیر اسلامی اجرا شود کارایی و نقش اصلی خود را نمی‌تواند به صورت کامل ایفا کند؛

دوم اینکه در اینجا ما نقش زکات در رشد اقتصادی را در نظر نگرفتیم و چه‌بسا اگر این مسئله را در مدل‌سازی‌ها لحاظ کنیم بتوان نتایج بهتری را به دست آورد. در ادامه اشاره‌ای به مطلب شده است.

۴. در قسمت‌های پیش مشاهده شد که با توجه به نقش تورم، جداول آماری ارائه شده و نمودارهای رسم شده به دو صورت مورد بررسی قرار گرفت: مشخص شد که اولاً تورم به افزایش اسمی حجم فقر و پرداخت‌های زکات منجر می‌شود؛ ثانیاً باید توجه کرد که با وجود این افزایش اسمی، شکاف بین منابع زکات و حجم فقر تغییر می‌کند؛ به طوری که در نظریه انحصار در موارد نه‌گانه فاصله فقر و منابع زکات افزایش یافته و در نظریه تعمیم مازاد منابع زکات افزایش می‌یابد.

۵. توابع ثروت زکات‌دهنده و زکات‌گیرنده

همان‌طور که ملاحظه شد سه دهک اول به‌عنوان طبقه زکات‌گیرنده و شش دهک آخر به‌عنوان طبقه زکات‌دهنده در نظر گرفته شدند. مطابق مدل ارائه شده توابع پویا تصادفی توابع ثروت دو گروه زکات‌دهنده و زکات‌گیرنده برای حالت رفع فقر و تعمیم منابع زکات و با تعدیل نسبت به تورم به صورت زیر است:

$$R(t) = 160929450e^{(39/40)(152497226t+85439655 \int_0^t dw(t))} \quad (11)$$

(۱۲)

$$P(t) = 40542433e^{38256940t+152497226/40 \int_0^t \frac{R(t)}{P(t)} dt + 85439655/40 \int_0^t R(t)/P(t) dw(t)}$$

۶. دلالت مدل برای اقتصاد ایران در حالت $P(T) \lesssim R(T)$

براساس فروض و دلالت‌های مدل در حالتی که ثروت دو طبقه به یکدیگر نزدیک باشد تحت شرایطی زکات می‌تواند توازن اجتماعی را برقرار کند. با جایگذاری مقادیر مشخص می‌شود که شرط برقراری توازن صادق نیست و زکات نمی‌تواند مؤثر واقع شود. به عبارت دیگر فاصله دو طبقه در اقتصاد ایران زیاد است.

۷. دلالت مدل برای اقتصاد ایران در حالت $P(T) \ll R(T)$

با توجه به فاصله قابل توجه دو طبقه جهت ایجاد توازن اجتماعی زکات نمی‌تواند نقش مؤثری ایفا کند. به این معنا که برای رسیدن به توازن اجتماعی باید با اتخاذ تدابیر دیگر افزایش ثروت طبقه ثروتمند اصلاح شود. در اقتصاد ایران به‌طور متوسط ثروت طبقه زکات‌دهنده چهار برابر طبقه زکات‌گیرنده است. علاوه بر این شرط اینکه همه طبقات زکات‌گیرنده تبدیل به زکات‌دهنده شوند در اقتصاد ایران برقرار نیست.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

زکات از ضروریات دین اسلام و مورد اتفاق همه مسلمانان است و براساس آن، مسلمانان باید مقدار معینی از برخی کالاها را برای مصرف در زندگی فقرا و دیگر امور عمومی اجتماعی بپردازند. در مورد منابع زکات و اموال مشمول زکات دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است. در بین فقهای شیعه مشهور است که زکات، در همان موارد نه‌گانه واجب است و در غیر آن نه‌مورد، زکاتی واجب نیست. بر آن، ادعای اجماع و اتفاق نیز شده است (محقق حلی، ۱۴۰۲ ق، ص ۲۵۸). به‌علاوه اینکه پول‌های رایج امروزی را داخل در منابع زکات نمی‌دانند. نظر دوم آن است که پول‌های رایج امروزی را نیز داخل در زکات می‌داند و حکم زکات در نقدین را قابل تسری می‌داند. نظر دیگر با تمسک به گروهی از روایات قائل به گسترش و تعمیم منابع زکات هستند.

با توجه به اهمیت موضوع زکات، این مسئله در مطالعات اقتصاد اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفته است. به طور کلی می‌توان مطالعات را در سه دسته تقسیم کرد: دسته اول مطالعاتی که به بررسی روایی و یا فقهی اموال مشمول زکات پرداخته و امکان گسترش آن را بررسی کرده است؛ دسته دوم به بررسی و تحلیل‌های آماری زکات و اثرات آن بر فقر و اقتصاد ایران پرداخته است و دسته سوم که بیشتر بر نهادسازی و مسائل عملیاتی زکات متمرکز شده است.

زکات نیز راهکاری است که در نظام اقتصادی اسلام به‌عنوان مهم‌ترین ابزار برای مبارزه با فقر مطرح شده است و بر طبق روایات اگر زکات به درستی پرداخت شود، فقر ریشه‌کن خواهد شد؛ اما نکته‌ای که امروزه مطرح است با توجه به تغییر روابط و نظام‌های اجتماعی این است که درآمدهای بالقوه زکات توانایی کفاف حجم عظیم فقر موجود در جوامع را ندارد. در این راستا تلاش‌های علمی مناسبی برای رفع این تعارض و تبیین مسئله زکات در مطالعات مختلف صورت گرفته که به‌طور عمده ناظر به گسترش منابع زکات است.

در این مقاله ابتدا خلاصه‌ای از مدل تصادفی زکات و دلالت‌های آن بیان شد که به صورت مفصل در مقاله‌ای دیگر مورد بررسی قرار گرفته است. پس از آن به بررسی داده‌های آماری اقتصاد ایران با تحلیل داده‌ها و استفاده از نتایج مدل در حالت‌ها و فرضیه‌های متفاوت مانند انحصار و تعمیم منابع زکات و یا رفع فقر و تأمین رفاه مطلوب نیازمندان در پرداخت زکات پرداخته شد.

به همین جهت ابتدا براساس داده‌های سالنامه آماری سال ۱۳۸۸ کشاورزی مقدار بالقوه زکات برای حالت انحصار در موارد نه‌گانه محاسبه شد و سپس با استفاده از ارزش افزوده سالانه بخش کشاورزی زکات بالقوه برای سال‌های دیگر نیز تخمین زده شد. برای محاسبه زکات بالقوه در حالت تعمیم، حجم فقر و میزان منابع مورد نیاز جهت ایجاد رفاه مطلوب و متوسط در جامعه از داده‌های دهک‌های درآمدی استفاده شد. برای محاسبه میزان منابع مورد نیاز جهت رفع فقر - که حجم فقر نام‌گذاری شد - ابتدا دهک چهارم را به‌عنوان خط فقر در نظر گرفته و سپس فاصله طبقات اول تا سوم براساس تعداد خانوار تا دهک چهارم محاسبه شد.

آشکار شد که میزان زکات بالقوه در اقتصاد ایران در حالت انحصار در مقابل با حجم فقر ناچیز و نمی‌تواند برای رفع فقر تأثیر مهمی داشته باشد؛ اما با بررسی داده‌ها براساس نظریه تعمیم موارد زکات مشخص شد که در این نظریه زکات ظرفیت ریشه‌کن کردن فقر را دارد. به‌علاوه اگرچه زکات برای تأمین رفاه مطلوب در حالت تعمیم را ندارد، اما می‌تواند نقش مؤثری را در این مورد ایفا کند. همچنین مشخص شد که تورم در اقتصاد ایران به افزایش شکاف درآمدهای زکات و حجم فقر منجر می‌شود.

با محاسبه پارامترهای مدل از داده‌های اقتصاد ایران مشخص شد که اولاً فاصله طبقاتی در اقتصاد ایران زیاد است و همان‌طور که داده‌ها و بررسی‌های ایستا تأیید کردند، با احتساب فروض مدل امکان ایجاد توازن اجتماعی در اقتصاد ایران بدون اصلاح ساختار ثروت گروه ثروتمند وجود ندارد. این موضوع به خوبی تأکید می‌کند که با اینکه راهکار زکات برای رفع فقر برای نظام اقتصادی اسلام است و در جامعه‌ای که روابط بین پدیده‌ها براساس نظام‌های اقتصادی مختلف تعریف شده است زکات کارایی اصلی خود را ندارد. به‌دیگرسخن، در نظام اقتصادی اسلام با برقراری روابط اقتصادی اسلامی ریشه‌های مختلف فقر کاهش یافته و با کاهش حجم فقر میزان درآمدهای زکات نه‌تنها کفاف تأمین سطح رفاه مطلوب برای همه طبقات جامعه را دارد؛ بلکه منابع مازاد زکات می‌تواند در دیگر مصارف زکات استفاده شود.

منابع

- * قرآن کریم.
۱. اصغری، محمود (۱۳۹۶)، «نفس زکات در تولید ثروت در نگرش قرآن کریم»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، بهار ۱۳۹۶، شماره ۱۱۲.
  ۲. ایروانی، جواد (۱۳۸۷)، «بازکاوی مفهوم و کاربرد واژه‌های زکات و صدقه در روایات»، علوم حدیث، س ۱۳، ش ۴۸ علمی-پژوهشی، ص ۱۵۲-۱۷۱.
  ۳. الصدر، محمدباقر (۱۳۹۸ق)، اقتصادنا، بیروت و القاهرة: دارالکتب اللبنانی و دارالکتاب المصری.
  ۴. توسلی، محمداسماعیل (۱۳۹۴)، «امکان‌سنجی فقهی احیای زکات پول‌های نقد رایج کنونی»، پژوهش‌نامه مالیات، ش ۷، ص ۲۷-۴۸.
  ۵. ثامنی کیوانی، فرشاد (۱۳۷۷)، محاسبه ظرفیت بالقوه زکات در اقتصاد ایران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
  ۶. جعفری، محمدتقی (۱۳۶۰)، منابع فقه، تهران: انتشارات نور، دانشگاه تهران.
  ۷. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، ج ۱، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
  ۸. خوبی، سیدابوالقاسم (بی‌تا)، مستند عروة الوثقی، کتاب الزکاة، تقریر: مرتضی بروجردی.
  ۹. زمانی‌فر، حسین (۱۳۸۲)، ارزیابی توان فقرزدایی در برخی از استان‌های منتخب، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تهران.
  ۱۰. شعبانی، احمد و عبدالمحمد کاشیان (۱۳۹۲)، «زکات پول از منظر فقه فریقین و بررسی ظرفیت بالقوه آن در فقرزدایی (مطالعه سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹ اقتصاد ایران)»، دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، س ۶، ش ۱ (پیاپی ۱۱)، پاییز و زمستان، ص ۳۵-۶۰.
  ۱۱. شیخ جواهری (بی‌تا)، جواهر الکلام.
  ۱۲. عاقلی، لطفعلی (۱۳۹۱)، «سنجش ظرفیت پرداخت مالیات‌های اسلامی در استان‌های کشور»، پژوهش‌نامه مالیات، پیاپی ۶۴، ص ۶۱-۹۱.
  ۱۳. عسکری، محمد مهدی (۱۳۸۰)، «تحلیل نظری نقش دولت اسلامی در قبال زکات»، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ش ۱۳ و ۱۶، ص ۱۰۳-۱۲۵.
  ۱۴. عسکری، محمد مهدی (۱۳۸۵)، تحلیل نگرز زکات، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

۱۵. عسکری، محمدمهدی (۱۳۸۵)، تحلیل نظری زکات، انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
۱۶. عسکری، محمدمهدی؛ محمدهادی زاهدی وفا و احمد محمدی پور (۱۳۹۸)، «اثر زکات بر توازن اجتماعی و ثروت جامعه با استفاده از یک مدل تصادفی»، مطالعات راهبردی بسیج، ش ۲۱، ۸۱، ص ۱۹۱-۲۱۴.
۱۷. عسکری، محمدمهدی، اسماعیل پور دره (۱۳۸۸)، «تحلیل نظری زکات و بررسی امکان تعمیم دامنه اموال مشمول زکات»، دوفصلنامه علمی تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، س ۲، ش ۱، پاییز و زمستان، ص ۱۵۳-۱۱۹.
۱۸. عسکری، محمدمهدی و حسین غفورزاده آرانی (۱۳۹۳)، «تحلیل مقایسه‌ای شاخص فقر چندبعدی در اسلام و اقتصاد متعارف»، مطالعات اقتصاد اسلامی، ش ۱۲، ص ۵۳-۸۲.
۱۹. عسکری، محمدمهدی و عبدالمحمد کاشیان (۱۳۸۹)، «آزمون بسندگی زکات و خمس در تأمین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷»، معرفت اقتصادی، س ۲، ش ۱، ص ۵-۳۶.
۲۰. قائنی، محمد (۱۳۸۵)، زکات پول‌های رایج و اشیای نو پیدا، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام).
۲۱. کیاء الحسینی، سیدضیاء (۱۳۸۲)، برآورد زکات در ایران و جایگاه آن در رفع نیازهای ضروری، معاونت پژوهشی دانشگاه مفید قم، ص ۲۷-۴۶.
۲۲. کیاء الحسینی، سیدضیاءالدین (۱۳۸۲)، برآورد زکات در ایران و جایگاه آن در رفع نیازهای ضروری، معاونت پژوهشی دانشگاه مفید قم.
۲۳. کیاء الحسینی، سیدضیاءالدین (۱۳۸۰)، «برآورد خمس ارباب مکاسب به‌عنوان یکی از منابع مالی اسلامی تأمین اجتماعی»، فصلنامه تأمین اجتماعی، ش ۹، ص ۲۱۳-۲۵۸.
۲۴. کیاء الحسینی، سیدضیاءالدین (۱۳۸۷)، «نقش زکات فطره در فقرزدایی مطالعه موردی ایران ۱۳۷۰-۱۳۸۰»، اتحاد اسلامی، ش ۳۱.
۲۵. نتایج بررسی بودجه خانوار در مناطق شهری ایران سال ۱۳۹۶-۱۳۸۷، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۲۶. مغنیه، محمدجواد (۱۴۰۴ق)، الفقه علی المذاهب الخمسة، دارالجواد، ص ۱۳۳-۱۶۰.
۲۷. محقق حلی (۱۴۰۲ق)، معتبر فی شرح المختصر، تهران: المکتبه الاسلامیه.
۲۸. المحقق (۱۴۰۹ق)، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، تهران: انتشارات استقلال.
۲۹. منتظری، حسینعلی (۱۴۰۴ق)، کتاب الزکاه، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.

۳۰. میلانی، سیدهادی (بی‌تا)، محاضرات فی فقه الامامیه (کتاب الزکاه)، مشهد: دانشگاه فردوسی.

31. Kahf, Monzer (1998), *Zakah and Obligatory Expenditures in Islam—in: Lessons In Islamic Economics*, Islamic Research and Training Institution (IRTI), Islamic Development Bank (IDB), Jeddah: 1418 H/ 1998 G.
32. Hassan, Kabir., (2010), “An integrated poverty alleviation model combining Zakat, Awqaf and microfinance”, *Seventh International Conference–The Tawhidi Epistemology: Zakat and Waqf Economy*, Bangladesh.
33. Ibrahim, Patmawati, Economic Role Of Zakat In Reducing Income Inequality And Poverty In Selangor, university putra malaysia.
34. Suprayitno, E., Abdul Kader, R., & Harun, A. (2013), “The Impact of Zakat on Aggregate Consumption in Malaysia”, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, Vol. 9, No. 1, pp.39-62.
35. Aziz, Farooq & et. “Al-Zakat: Taxation Model in Public Finance”, *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol.4, No.17, 2013, ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online)
36. Rafiq, Md. Rafiqul Islam, “General Mosque Based Zakat Model To The Alleviation Of Poverty- Evidence From Bangladesh”, *Journal of Business and Management*, Volume 18, Issue 4 .Ver. IV (Apr. 2016), PP 01-09.